
Liberalna gospodarska teorija Adama Smitha

MLADEN PUŠKARIĆ*

Sažetak

Autor analizira glavno djelo Adama Smitha *Bogatstvo naroda* u kojem se nalaze temelji liberalnog gospodarskog učenja. Na neki je način *Bogatstvo naroda* 1776. izložilo deklaraciju nezavisnosti za ekonomiste. Autor pokazuje kako su određena mjesta u Smithovu djelu i danas aktualna.

Adam Smith se danas smatra ocem političke ekonomije jer je iznad svega bio graditelj sustava. Postoji dokaz da je počeo konstruirati opći sustav analiza dva desetljeća prije izdavanja *Bogatstva naroda* i naznake toga sustava vidjele su se prije godine 1776. Smithov sustav je sjedinjavao teoriju ljudske naravi i teoriju povijesti s neobičnim oblikom prirodne teologije i poglavitim opservacijama gospodarskog života. Sužen na gospodarsko polje, njegov je sustav ocrtavao poljoprivredne djelatnosti, proizvodnju i trgovinu. Razmjena u tom sustavu ustanovljena je prirodom novca, proizvodnja je obilježena podjelom rada. Tri glavna stavka u njegovoj središnjoj analizi jesu podjela rada, analiza cijena i razmjene te priroda gospodarskog rasta.

Smithova dostignuća u području ekonomije nisu samo postavila ekonomiju kao ozbiljnu i posebnu znanstvenu disciplinu istraživanja već označila i početak onoga što se naziva klasičnim razdobljem gospodarske misli. To se razdoblje proteže od pojave *Bogatstva naroda* 1776. do smrti Johna Stuarta Milla 1873. godine. Iako su postojale individualne razlike ideja među pripadnicima klasične škole, glavna zadržana načela su vjerovanje u prirodnu slobodu (*laissez-faire*) i važnost gospodarskog rasta kao sredstva poboljšanja uvjeta čovjekove egzistencije. Te dvije ideje, što će se naći i u fiziokratu, sadržane su i u *Bogatstvu naroda*.

U vrijeme Adama Smitha ekonomija je bila definirana kao politička ekonomija. Glavno političko i ekonomsko pitanje što ga je Smith postavio kako

* Mladen Puškarić, izvanredni profesor Pravnog fakulteta u Zagrebu na predmetu Politička ekonomija.

bi ga odredio i riješio, jest veza između pojedinca i države te odgovarajuće funkcije države glede njezinih građana. Smithovi pogledi se temelje na njegovu sustavu prirodne teologije izložene u znatnom obujmu u *Teoriji moralnih osjećaja*. Ta teologija nije bila ništa drugo do grčko-skolastička doktrina prirodnog prava, nadopunjena škotskim zdravim razumom.

Analiza sadržaja *Bogatstva naroda* otkriva iznimnu širinu Smithovih pogleda. Prva knjiga obrađuje podjelu rada i rente sa živahnim ubačenim digresijama vrijednosti srebra. Druga knjiga sadrži Smithovu teoriju kapitala i kamata. U trećoj knjizi čitatelj nalazi duži pregled gospodarskog razvoja Europe od prastarog doba do osamanaestog stoljeća. Četvrta knjiga razmatra različite sustave političke ekonomije, uključujući kritiku merkantilizma i prepreka slobodnoj trgovini. Peta knjiga završava dužim ogleđom o poreznoj i fiskalnoj politici Britanije u osamnaestom stoljeću. Začudo, malo se ekonomista može danas pohvaliti da su pročitali cijelu knjigu od korica do korica.

Prema mnogim autorima djelo *Bogatstvo naroda* doživjelo je propast: o njemu se više govori nego što ga se čita. Prosječnom umu sredine dvadesetog stoljeća Smithov rad je obično, ali ne i uvijek točno, povezan s pogledima na ekonomsku politiku. Iako je Smith bio veliki protivnik merkantilizma te aparata povlastice s potporom državne protekcije, može se opravdano sumnjati u to, jesu li oni koji su Smitha označili samo kao branitelja neregularnih poslovnih pothvata zamjećivali odlomke kao što su ovi:

“Interes trgovaca ... u bilo kojoj grani trgovine ili proizvođača uvijek je u nekom pogledu različit ili čak suprotan interesu javnosti ... Prijedlog bilo kojeg novoga trgovačkog zakona ili propisa trebao bi se uvijek slušati s velikim oprezom te se nikada ne bi smio usvojiti prije nego što je pažljivo ispitan, ne samo sa skrupuloznom već i s najvećom mogućom sumnjičavom pažnjom. To se javlja zbog ljudi čiji interes nikada nije potpuno isti onom javnosti, koji obično imaju interese da prevare ili čak ugnjetavaju javnost te koji su je u mnogo situacija i prevarili i ugnjetavali.”¹

Smith je istodobno smatrao proizvođače i projektante karijerama u usponu te se zalagao da im se omogući veći prostor djelovanja. Mnoge njegove praktične poruke ticale su se nepovoljnih institucionalnih ograničenja (bilo ozakonjenih od vlade ili ukorijenjenih u župnim tradicijama). Međutim, Smithova vizija “industrijske revolucije” još je bila veoma ograničena. On je pisao više o tvornicama pribadača nego o proizvodnji čelika i nije u potpunosti uvažavao tempo tehnoloških promjena koje su se događale tijekom njegova života.

Unatoč njegovu impresivnom utjecaju na suvremena stajališta (a tako i na ekonomsku politiku), Smithov rad zaslužuje da se pamti ponajprije kao izvanredno domišljat prilog ekonomskoj teoriji. *Bogatstvo naroda* iznijelo je na vidjelo teme koje su trebale vladati pažnjom ekonomista idućih sedamdesetak godina i koje nikada, što se toga tiče, nisu izgubile svoju prikladnost. Taj vid njegove misli, iznijet u potpunosti u prve dvije od pet knjiga u koje je razdijeljena njegova rasprava, zahtijeva pažljivo razgledanje. Nadilazeći po opsežnosti svoje analize sve svoje prethodnike, on je ovdje formulirao veliki nacrt gospodarskog poretka u kojem se svaki pojedini dio može sagledavati u relaciji s drugim.

¹ Adam Smith, *The Wealth of Nations*, Evergreman, London, str. 278.

Njegovi stavovi o politici su, međutim, izvedeni i ne mogu se primjereno razumjeti ako su odvojeni od svojih teoretskih izvora.

Žarište Smithovih analiza jasno je izraženo u punom naslovu djela: *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva narodu*. Izraženo u suvremenijim pojmovima, Smith se bavio razvojem teorije gospodarskog rasta.

Smith je najavio svoje glavno objašnjenje gospodarskog rasta na prvim stranicama svog djela riječima koje su otada postale stalna fraza ekonomista: "podjela rada". Taj je izraz varljivo jednostavan. Smith u njemu obuhvaća dva različita značenja. Prvo se odnosi na specijalizaciju radne snage zajedno s "gospodarskim napretkom koji je sa sobom donio najveće poboljšanje u proizvodnim radnim snagama, veliki dio vještina i nazor kojim se on bilo gdje upućuje ili primjenjuje...". Puna korist progresivne subdivizije zadataka bila je, međutim, omogućena samo onom društvu u kojem je mogla postajati proizvodnja za trgovinu. Kapacitet postojeće ekonomije koji stvara takve inovacije u povećanju proizvodnje bio je u velikoj mjeri ograničen. Iz tih razmatranja slijedilo je da je podjela sada ograničena "veličinom tržišta" te da su mjere širenja tržišta - bilo geografski (npr. pomoću poboljšanja u transportu i komuniciranju) ili gospodarski (npr. uklanjanjem ograničenja u trgovini), bile u općem interesu.

Smithova interpretacija "podjele rada" nije bila ograničena samo na radnu specijalizaciju. Ona se, također, odnosila na podjelu radne snage između onih "koji su uključeni u korisni rad ... i onih koji to nisu". "Podjela rada" u tom drugom smislu - koji se odnosi na podjelu radne snage među raznim granama zaposlenja - imala je važnu ulogu u njegovim analizama akumulacije kapitala i "progresu poboljšanja" (kako Smith često opisuje gospodarski rast). Razlika na koju je mislio jest ona koja suvremene čitatelje često dovodi u nedoumicu. Danas ekonomisti nisu skloni sudjelovati u odlučivanju o pojedinim tipovima poslova, proglašavajući neke "proizvodnim", a druge "neproizvodnim". Oni su skloniji traženju tržišnih smjernica, odnoseći se prema radu kao produktivnom kad god postoji kupac usluga; ukratko, populacija plaćenih namještenja po definiciji je proizvodna.

S druge strane, Smith je bio spreman podijeliti radno stanovništvo u dvije različite kategorije. Osnove za to odvajanje mogu se razumjeti jedino u relaciji s njegovom preokupacijom procesom gospodarske ekspanzije tijekom dužeg vremenskog razdoblja. Iz takve perspektive može se zaključiti - iako nije nikako očito samo po sebi kao što je Smith navodno vjerovao - da razlikovanje alokacije radne snage ima različite utjecaje na gospodarsku ekspanziju. Od radnika uzetih u određenu službu prije se očekivalo da se u budućnosti zalažu za napredak proizvodnje, nego od onih zaposlenih u drugim službama. Tu je misao varirao izjavljujući da "proizvodna" zaposlenja moraju imati dvije odlike: 1. da vode proizvodnji stvarnih predmeta, potrebnih kao uvjet akumulaciji i 2. da povećavaju višak koji bi se mogao koristiti u ponovnom ulaganju. Za većinu praktičnih svrha on je izjednačio "proizvodna" zaposlenja s onima u kojima se radi s kapitalom.

U Smithovoj shemi crta što dijeli "prirodne" od "neprirodnih" zaposlenja ne odnosi se na vrijednosne procjene već na analitička razlikovanja temeljnih važnosti za proučavanje dugoročnih gospodarskih promjena. On je preokrenuo razlikovanje, što su ga prije njega formulirali fiziokrati, koji su tvrdili da je poljoprivreda jedina "proizvodna" gospodarska djelatnost (koja stvara višak). Vrijedno je napomenuti da su neki suvremeni ekonomisti, unatoč nelagodnosti

što to čine, usvojili sličnu praksu pri ispitivanju problema nerazvijenih ekonomija. Oni često opisuju jedan dio radnog stanovništva u tom području (posebno osobe uključene u tradicionalno poljodjelstvo, ali često i u određene usluge) kao "prerušeno zaposlene", odnosno, i ako rade, oni ne doprinose društvenom proizvodu.

Implikacije Smithove definicije "proizvodnog rada" također nalaze svoje utjelovljenje u njegovoj interpretaciji narodnog proizvoda. Upravo Smithova uporaba pojma "bogatstvo" može se prevoditi u suvremenoj terminologiji kao "narodni dohodak". Stupanj na kojem Smith i današnji računovode narodnih dohodaka u zapadnim zemljama dijele poduzeća ovisi o definiciji "produktivne" djelatnosti.

U Smithovu pogledu samo se produkti rada "proizvodnih" zaposlenja trebaju uračunavati u kalkulacije društvenog proizvoda. Doslovno se isključuju sve "uslužne" djelatnosti, zbog toga što ne proizvode niti stvarne predmete, niti viškove za ponovna ulaganja. Ta je definicija potkrijepila Smithovo općenito stajalište prema širokom krugu tema politike. Slijedilo je da su sve djelatnosti vlada neproizvodne i to kao i: "... neke ozbiljne i veoma važne te neke neozbiljne profesije: visoki svećenici, pravnici, liječnici, književnici svih vrsta; glumci, lakrdijaši, svirači, operni pjevači, operni plesači itd."²

Smith nije poricao tim skupinama pravo na dohodak za pružene usluge. On je samo nastojao na tome da njihovi napori ne pomažu stvaranju sutrašnjega bogatijeg društva. Bilo bi privlačno odbaciti tu klasifikacijsku shemu kao ništa više nego izraz pogrešne "materijalističke" predrasude.

Takvo stajalište nije bilo svojstveno Smithu. Sve velike klasične osobe radile su sa sličnim idejama. U suvremenom svijetu one su bile prisutne u zemljama bivšeg Istočnog bloka, gdje su utjecale na pripreme za statistiku narodnog dohotka.

Naglasak što ga je Smith dao tržištu kao regulatoru podjele rada, zahtijevao je dalja istraživanja naravi gospodarskih procesa te posebno načina na koji se određuje gospodarska vrijednost. U vezi s tim, njegov početni potez bio je odvojiti "vrijednost pri korištenju" od "vrijednosti pri trgovini", samo zbog gospodarske važnosti. Neke stvari (njegovi su primjeri bili voda i zrak) imaju široko područje uporabe, ali se njima ne trguje, dok se druge (npr. dijamanti), prema Smithu, malo koriste iako imaju veliku ulogu u trgovini. Smith je za svoje istraživanje pitanja gospodarske vrijednosti napravio detaljan program triju razvojnih stupnjeva: (1) odrediti "pravo" mjerilo vrijednosti; (2) odvojiti njezine pojedine dijelove i (3) analizirati činitelje koji mogu utjecati na razlikovanje "tržišne cijene" od "prirodne cijene".

Iz njegove karakterizacije analitičkih ciljeva očigledno je da je Smith postavljao pitanja koja bi većina ekonomista danas držala neprimjerenima. Ekonomist sredine dvadesetog stoljeća od kojeg se zatraži da odredi "vrijednost" pojedinog predmeta, normalno bi pokušao odrediti cijenu koju je tržište spremno platiti za njega. Klasici ne bi mogli tako olako spojiti cijenu i vrijednost u jedno. "Vrijednost" je smatrana neovisnom o tržišnim tijekovima. Nominalna (ili tržišna) cijena može se mijenjati, ali vrijednost ostaje stalna i nepromjenljiva.

² *ibid.*, str. 352.

Mnogi budući kritičari odnosili su se prema tom pristupu kao prema suvišnoj metafizici. Unatoč tome, većina klasičnih pisaca cijenila je to razlikovanje i to s dobrim razlogom. Smith je očekivao da će njegov račun vrijednosti obaviti dva posla. Prvo, rekao je da pruža barem djelomično objašnjenje ponašanja tržišnih cijena; drugo (što je važnije za opći prodor njegovih gledišta), obećao je pružanje osnova za mjerenje agregata gospodarskih promjena tijekom dužeg vremena. Kako su tržišne cijene suviše nepostojane za mjerenje međuvremenskih promjena u proizvodnji, tražio se stabilan i nepromjenjiv standard. Taj cilj je uzrokovao priličnu zbrku, djelomično zbog toga što je klasičan prilaz stran današnjim ustrojima i djelomično zbog toga što klasični pisci nisu uvijek bili oprezni pri određivanju raznih uporaba njihova koncepta vrijednosti.

Ako je vrijednost različita od cijene, kako se onda ona određuje? Smith je tvrdio da je rad "mjerilo vrijednosti". To se lako moglo povezati s temom koju je Smith već prije razmatrao; osim toga, to je bilo u skladu s intelektualnim strujama tog vremena. U najmanju ruku od Lockea se širila utjecajna struja engleske misli koja je podržavala rad kao "osnovu" ili "početni" udio ekonomskog procesa.

Tvrdnja da je rad mjerilo vrijednosti nije, međutim, nedvosmislena. Moguće su najmanje dvije različite interpretacije odnosa rad - vrijednost. Prvi može zasnivati vrijednost predmeta na količini rada potrebnoga za njegovu proizvodnju. Smith je podržavao tu interpretaciju, ali ju je primjenjivao samo na okolnosti hipotetičkog "radnog i primitivnog" društva koje je prethodilo privatnom vlasništvu i akumulaciji kapitala. Imajući tu situaciju na umu, on je napisao:

"Ako u narodu lovaca obično treba dvostruko više rada da bi se ubio dabar nego da bi se ubio jelen, dabar bi se normalno trebao mijenjati za ili biti vrijedan dva jelena. Prirodno je da proizvod dvodnevnog ili dvosatnog rada bude dvostruko vredniji od proizvoda jednodnevnog ili jednosatnog rada".³

Promijenio je svoje osnove kad je u obzir uzimao složenije institucijske ambijente. Vrijednost se tada više nije mogla računati samo u pojmovima izravnih radnih uloga; drugi činitelji - osobito zemlja i kapital - sada dodani proizvodnom procesu i njihov udio nisu se mogli jednostavno ograničiti na radne jedinice. U tom trenutku Smith je napustio pristup "radnog sadržaja", a tvrdio je da je primjereno mjerilo vrijednosti "upravljanje nad radom".

Značenje tog mjerila najbolje se može izraziti hipotetičkom ilustracijom. Pretpostavimo da je potrebno šesto radnih jedinica za proizvodnju pojedinoga proizvodnog volumena. Pretpostavimo da zemljoposjednici i poduzetnici zahtijevaju naplatu jednaku platnom računu prije pružanja usluga u proizvodnim činiteljima koje nadziru (drugim riječima, dobit i zemljišne rente moraju biti jednake platnom računu, kao uvjet proizvodnje). Po Smithu vrijednost ukupne proizvodnje bila bi 1200 radnih jedinica - 600 jedinica neposrednih radnih uloga i 600 radnih jedinica kojima upravljaju primatelji zemljišnih renta i dobiti.

Ta neizravna procedura barem je spasila mjerenje proizvodnje u smislu radnih jedinica. U Smithovu pogledu ona je pružila uvid u stvarno formiranje cijena. Ključ razumijevanja Smithova poimanja tog mehanizma leži u njegovoj

³ *ibid.*, str. 53.

interpretaciji komponenata "prirodne cijene" (odnosno vrijednosti). Prirodna cijena predmeta, navodi Smith, sastoji se od tri dijela: plaća, zemljišnih renti (vlasniku se vraća zemlja) i dobiti (vlasniku se vraća kapital). Veličina svakoga od tih dijelova ima svoju prirodnu razinu. Smith je te koncepte uskladio kako slijedi:

"Ako cijena nekog predmeta nije niti veća niti manja nego što je to potrebno za plaćanje unajmljivanja zemlje, plaća za obavljani rad i dobiti uloženi sredstava pri njegovoj proizvodnji, pripremi i donošenju na tržište, a u skladu s njihovim prirodnim razinama, onda se taj predmet prodaje za ono što se može nazivati njegovom prirodnom cijenom. Predmet se tada prodaje točno za onoliko koliko vrijedi, ili za onoliko koliko su stvarni troškovi osobe koja ga donosi na tržište".⁴

Tržišna se cijena, međutim, uvijek ne ravna po tim specifikacijama. Ako je tako, onda se od snage konkurencije očekuje da je usmjeri prema prirodnoj cijeni. Bez uporabe tog pojma, Smith je očito tražio koncept što su ga kasnije ekonomisti opisali kao "ravnotežu". On se jako približio središnjoj ideji opisujući konvergenciju prirodne i stvarne cijene kao "središte sklada i trajnosti".

Te formulacije, iako izgledaju nevino, sadrže važnu društvenu poruku. Ako je prihvaćeno da je prirodna cijena zbiljska vrijednost proizvoda, onda je bilo koje djelovanje - bilo inicirano od vlade (u tom obliku, npr. ograničenja trgovine ili nagrade i povlastice povlaštenim poduzećima), bilo od privatnih interesa (monopoli) - usmjereno na upravljanje tržištem, društveno štetno. Rezultati bi bili puno bolji, tvrdio je, kad bi se poslovi vodili tržišnom "nevidljivom rukom".

Značajno je Smithovo zanimanje za razvijanje metode mjerenja promjena u narodnoj proizvodnji. Analitičaru koji se bavi problemom gospodarske ekspanzije tijekom dužega vremenskog razdoblja (kao što se bavio i Smith) očito je bilo važno da se ustanovi je li se rast stvarno dogodio ili nije. U suvremenijoj terminologiji: problem je zahtijevao indeks ili njegov ekvivalent.

Na prvi se pogled činilo da Smithova formulacija "upravljanja rada" pruža rješenje za to pitanje indeksa. Ona je podrazumijevala da se mogu dati usporedne tvrdnje o promjenama u proizvodnim agregatima između dvaju vremenskih razdoblja, određivanjem cjelokupne proizvodnje u broju radnih jedinica koje se mogu proizvesti. Kao prva približna vrijednost, taj se posao mogao izvršiti dijeleći cjelokupnu proizvodnju, izraženu u novcu, s osnovnim osobnim dohotkom. Ako je rezultat drugog razdoblja veći od rezultata prvoga, može se tvrditi da se rast dogodio; štoviše, mogla bi se odrediti veličina promjene u gospodarskoj, ukupnoj proizvodnji.

Brižnijim ispitivanjem može se utvrditi da ta procedura nije potpuno ispunila svoja početna obećanja. Ako se promijenila razina plaća između prvoga i drugog razdoblja, rezultati se više ne mogu uspoređivati, osim ako se može pretpostaviti da su se i sve druge cijene i dijelovi prihoda promijenili u istim proporcijama. U suprotnome, zaključci izvedeni iz Smithovih formula mogu biti prilično varljivi; ako se, npr. plaće smanje dok sve ostale cijene i dijelovi prihoda ostanu isti, činilo bi se da se proizvodnja (izražena kao "upravljanje nad radom") proširila, čak i onda kad u proizvodnji nije bilo nikakvih promjena. U dijelu svojih

⁴ *ibid.*, str. 62.

argumenata Smith je izgleda branio samoga sebe od svojih nedoumica stavom da prirodna razina plaća ostaje stabilna tijekom dužeg vremena. Takvo se stajalište, međutim, suprostavilo i idejama koje se kasnije javljaju u *Bogatstvu naroda*, a vezano uz plaće tijekom napretka.

I druge su se poteškoće nametnule toj formulaciji. Ona se nije mogla lako suočavati sa slučajevima kad je produktivnost rada povećana (odnosno, kad jednaka količina radnih uloga proizvodi veći volumen proizvodnje). U takvim prilikama cjelokupni platni račun potreban za proizvodnju željene razine bio bi manji od prijašnjih slučajeva, čak i onda kad su razine plaća stalne. Ako bi slijedilo smanjenje cijena proizvodnje (što nije rijetko u takvim okolnostima), mjerenje "upravljanja nad radom" dalo bi dojam da se cjelokupna proizvodnja smanjila dok je u stvari rasla. Smith je jasno štitio samoga sebe od ove primjedbe pretpostavljajući da se troškovi proizvodnje (a s njima i prihod podijeljen među raznim klasama) ne bi kolebali s promjenom volumena proizvodnje pojedinih poduzeća. Na taj bi način troškovi za jedan par cipela, npr. bili isti u pogonu opremljenome za proizvodnju sto pari cipela na dan i u pogonu koji proizvodi deset pari na dan.

To je stajalište odbačeno kasnijim iskustvom. Otada je slojevito ukazivano na to da su mnogim razinama proizvodnih jedinica troškovi znatno smanjeni kad se u velikoj mjeri primjenjuju visoko razvijene tehnologije. U začetima industrijalizma, kad su ekonomskim svijetom vladali sitni proizvođači, to baš i nije bilo uvjerljivo. Smith je, dok je zanemario utjecaj na produktivnost varijacija na skali djelovanja pojedinih proizvođača, bio svjestan da bi ekspanzija u ekonomiji kao cjelini stvorila važne ciljeve u produktivnosti. Kako je rasla skala gospodarskog sustava, širila se podjela rada, donoseći svima dobrobit. Cini se da je Smith mislio da će učinci tog cilja u produktivnosti biti prilično ujednačeno podijeljeni među svim proizvodnim granama.

Ako je Smith naišao na neke čudne zapreke u svom pokušaju da otkrije nepromjenljive standarde za mjerenje gospodarskih promjena, problemi s kojima bi se uhvatili u koštac bili su još uvijek zbiljski i važni. Slična pitanja održala su se i u suvremenim analizama gospodarskog rasta. Što se njega tiče, Smith se i dalje bavio tim pitanjem pokušavajući otkriti postupak koji bi bio pogodan za statističke svrhe. Iako je stalno tvrdio da je "upravljanje nad radom" konceptualno ispravan stav, priznao je da može biti nespretnan za primjenjivanje. Na kraju je zaključio da se raspoloživost žitarica - po njemu "žito" - može, zbog praktičnosti, odnositi kao zamjena. To bi se pitanje moglo vrlo lako empirijski ustanoviti. Žito je, po njemu, glavna komponenta sredstva za opstanak te je njegova dostupnost preduvjet za učinkovito djelovanje "upravljanja nad radom".

Zahtjev za radom kao osnovnim mjerilom vrijednosti u Smithovim je rukama doživio daljnje promjene. O tome kaže:

"Može se reći da je jednaka količina rada, u bilo kojem trenutku i na bilo kojem mjestu, od iste vrijednosti za radnika. U svom normalnom zdravstvenom stanju, snazi i duhu; s normalnom razinom svoje vještine i spretnosti, on uvijek mora dati istu količinu svoga slobodnog vremena, svoje slobode i svoje sreće. Cijena koju on plaća mora uvijek biti ista, koja god da je količina robe koju on zauzvrat prima".⁵

⁵ *ibid.*, str. 37.

Smith, dakle, upućuje na činjenicu da radnici konstantno žrtvuju određeni dio slobodnog vremena za napor i trud pri radu. Povećana specijalizacija poslova i rast njihovih varijacija u ekonomiji koja se mijenja, mogu promijeniti dosadu rada. Smith je pridavao pozornost važnim problemima koji danas ostaju po strani u analizama dugoročnih gospodarskih promjena: naime, veličina gospodarskog poboljšanja trebala bi se ocjenjivati ne samo po promjenama u količini proizvedene robe već i po trudu što ga zahtijeva proizvodnja te količine. U toj verziji Smithova "rada kao mjerila vrijednosti" gospodarski se napredak dogodio kad uložene radne jedinice donesu upravljanje nad većom količinom robe.

Smithovo gledište o radu, o analizi vrijednosti, prilično su kritizirale kasnije ekonomske škole. Jednoj skupini pisaca fatalna je greška bila ta što gledište nije nudilo potpuni račun određivanjem cijena i osobito to što je zanemario stranu potražnje u tržišnom ponašanju. Te bi kritike bile veće da je Smith tražio stvaranje sustavnih analiza formulacije tržišne cijene. Taj je cilj periferan u odnosu na njegov glavni program. On se više bavio konceptima koji su imali ulogu u pitanju mjerenja gospodarskih promjena tijekom dužega vremenskog razdoblja. Grada za razvijanje jasnije analize formiranja kratkoročnih tržišnih cijena bila mu je na raspolaganju. Koncepti korisnosti i zahtjeva (koje su trebali koristiti za svoje svrhe budući mislioci) bili su dio poduke koju je primio od Hutchesona. Izabrao je da odbije to usmjerenje prema vrijednosnoj teoriji, vjerojatno zbog toga što je nije smatrao veoma važnom za svoje središnje ciljeve.

Smithovu se stajalištu može pripisati još jedna, ozbiljnija kritika. Ona se tiče nestalnosti u njegovu stajalištu prema radnim jedinicama. Radna snaga, kako on tvrdi, nije homogena; neki radnici su vještiji (i stoga učinkovitiji) od drugih. Kako su se te razlike mogle smanjiti na uobičajene nazivnike? Smith je odgovorio da je prilagodavanje omogućeno "ne nekim točnim mjerenjem" već pogađanjem i cjenkanjem na tržištu, u ovisnosti s vrstom grube jednakosti koja je iako netočna, dostatna za izvođenje poslova svakodnevnoga života. Drugim riječima, razlike u plaćama, utvrđenima na tržištu, temelje se na svodenju različitih uloga radnih jedinica na zajedničke standarde; jedan sat nestručnog rada radnika koji je plaćen dvostruko više, vrijedi dvije jedinice. Može se pitati: ako je tržišni test dovoljan za određivanje jedinica u kojima se mjeri vrijednost, zašto se ista procedura ne može primjenjivati i za vrednovanje proizvodnje? Cjelokupni bi problem razlikovanja vrijednosti (prirodne cijene) i stvarne cijene tada nestao. Smithova upozorenja o približnim vrijednostima nisu pružala izlaz iz te logičke zamke.

Iako je postalo moderno za suvremene ekonomiste odbacivati bilo koju "radnu teoriju vrijednosti", obzirnije bi čitanje bilo prikladno. Na kraju krajeva, zar se vrlo slične intelektualne operacije ne obavljaju i danas kad ekonomisti u prikazima razina rasta pretpostavljaju da će cijene ostati stabilne ili kad se stvaraju usporedne tvrdnje o gospodarskom zdravlju SAD-a, Velike Britanije i Rusije, na osnovi broja radnih sati koji su potrebni u svakoj državi prije nego što tipični radnik zaradi dovoljno da kupi određeni paket hrane - npr. par cipela, radio, ili automobil?

Zar nije plan na koji se pozivaju neki zapadni ekonomisti, radeći u nerazvijenim područjima, analogan Smithovom razlikovanju prirodne i tržišne cijene? Oni tvrde da je rad precijenjen, a kapital podcijenjen te da bi se gospodarski rast ubrzao da vlade inzistiraju na donošenju poduzetničkih odluka o kombinacijama rada i kapitala ne na temelju cijena već upravljanjem

“izračunavanjem” cijena, što točnije odražava “stvarnu” oskudicu tih proizvodnih sredstava.

Smithova rasprava o prirodnoj cijeni razvijala se do svoje tri komponente: plaća, dobiti i renta. Njegova je dužnost bila da objasni mehanizam upravljanja “prirodnim veličinama” tih dijelova prihoda.

Smithova se rasprava gradila na trodjelnoj podjeli društva u “redove”, od kojih svaki prima određeni dio prihoda. Plaće primaju članovi radne klase, nastalu dobit poduzetnici (vlasnici sredstava), a rente prikupljaju zemljoposjednici. Ta razlikovanja grubo se poklapaju s glavnim društvenim klasnim podjelama njegova vremena, iako su ostale neke nejasnoće na granicama. Neto primanja sitnog proizvođača u poljodjelstvu, primjerice mogu biti dio trodjelnog prihoda: plaća i dobit na kapitalu što ga je uložio u farmu. Slična poklapanja mogu se dogoditi u slučaju malih proizvođača koji su sami svoji poslodavci. Veliki bi zemljoposjednik, ako bi eventualno ulagao u svoje imanje, kako bi ga unaprijedio, trebao primiti i rentu i dobit. Dok je s jedne strane vjerovao u mogućnost takvog slučaja, s druge je Smith opisao velike zemljoposjednike kao ljude koji vole “žeti tamo gdje nikad nisu sijali” te koji su Bogom dani za “ljenčarenje koje je prirodni učinak lagodnosti i sigurnosti njihove situacije”. Ta karakterizacija zemljoposjedničke klase, koja je igrala glavnu ulogu u njegovoj interpretaciji društvenog napretka, nije bila potpuna. Kao što su pokazala kasnija ispitivanja, mnoge poljoprivredne inovacije tog vremena inicirali su napredni veliki zemljoposjednici, koji su pokazali one značajke ponašanja koje je Smith pripisao poduzetnicima.

Mora se istaknuti da Smith, analizirajući distribucije prihoda oko “tri različita reda ljudi”, nije mislio na te podjele kao zatvorene odjeljke. Bio je veliki pobornik prosvjetiteljstva i nije prihvaćao stajalište da je položaj pojedinca u društvenoj hijerarhiji određen rođenjem. Unatoč tome, klasne razlike trebale bi se priznati kao društvena činjenica, iako pripadnost pojedinca određenoj skupini nije određena. “Razlika između najrazličitijih osoba”, tvrdi Smith “npr. između filozofa i običnog uličnog nosača, izgleda da se zasniva ne toliko na prirodi, koliko na navici, običaju i izobrazbi”.⁶

Istodobno Smithove analitičke kategorije stoje u velikoj opreci s onima naveliko korištenim u suvremenijim gospodarskim analizama. Prevladavajući suvremeni prilaz distribuciji prihoda je potpuno “funkcionalno” orijentiran; naime, razna prihodna plaćanja imaju status kao i isplate “čimbenika” koji potpomažu proizvodnju. Dio koji se odnosi na osobne dohotke jest plaćanje ljudskoj proizvodnoj snazi, bez obzira na njezin društveni položaj, uključujući mjesečne i tjedne osobne dohotke; štoviše, dio prihoda što ga Smith naziva “dobitkom”, sada bi se tretirao kao osobni dohodak managementa.

⁶ *ibid.*, str. 19.-20.

Mladen Puškarić

ADAM SMITH'S LIBERAL ECONOMIC THEORY

Summary

The author analyses Adam Smith's principal book *The Wealth of Nations* which is the cornerstone of the doctrine of liberal economy. In a way, this book, published in 1776, represented the declaration of independence for economists. The author points out the topicality of certain parts of Smith's book.